

HATALOM – IGAZSÁGOSSÁG – SZERETET. A TÁRSADALMI REND PASCAL SZERINT

PAVLOVITS TAMÁS

A 17. században fellángoltak a viták a társadalmi igazságosság eredetét és természetét illetően. A kora újkor gondolkodói többnyire szakítottak a teológiai magyarázatokkal, és új, természetesebb magyarázatokat kerestek a társadalom kialakulására. Ennek során kénytelenek voltak újraértelmezni a legalapvetőbb etikai és politikai fogalmakat, mindenekelőtt az igazságosság fogalmát. Felmerült a kérdés, ha az igazságosság nem önmagában adott, metafizikailag vagy teológiailag definiálható fogalom, akkor honnan eredeztethető és miként lehet meghatározni? Vajon a természetben fellelhető-e természeti törvények formájában? Vagy a természet közömbös az igazságosság iránt, és ez csupán a társadalmiság produktuma? Ha viszont, Hobbes-hoz és Spinozához hasonlóan ez utóbbi magyarázatot találjuk meggyőzőnek, akkor miként válhat a társadalmi berendezkedés mértékévé az igazságosság? Van-e igazságosabb és kevésbé igazságos társadalom? Miben is áll valójában a társadalmi rend igazságossága?

E tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy felvázoljam, milyen választ ad az igazságosság természetére vonatkozó kérdésre Pascal. Pascal, aki elsősorban nem politikai filozófiájáról vált ismertté. Mégis látni fogjuk, hogy bizonyos politika-filozófia kérdésekben rendkívül kiforrott véleménnyel bírt. Dolgozatomban az igazságosság fogalmának értelmezésére teszek tehát kísérletet a *Gondolatokban*. Azt szeretném megmutatni, hogy Pascal főművében a felbukkanó fogalmak – és így az igazságosság fogalma – milyen rendkívül összetett jelentés-struktúrát zárnak magukba. Az igazságosság fogalmának elemzése ugyanakkor arra a nagyon sajátos argumentatív stratégiára is fényt derít, amelyet Pascal apologetikus gondolkodása során alkalmaz.¹

I.

Pascal mindenek előtt tagadja, hogy az ember képes lenne az igazságosság meghatározására. Az igazságosság egy üres eszme, pusztán név csupán, amelyet nem vagyunk képesek szilárd tartalommal megtölteni. Az igazságosság teljesen relatív, lehetetlen megalapozni és egyetemessé tenni. Ennek legfőbb jele az, hogy az igazságosság alatt minden nemzet mást és mást ért.

---

¹ E tanulmány megírását az MTA Bolyai ösztöndíja és az OTKA F49472 számú kutatási programja támogatta.

„Mire kívánja hát alapozni a világnak a rendjét, amelyet kormányozni akar? Az egyének szeszélyeire talán? Micsoda zűrzavar! Talán az igazságosságra? Fogalma sincs róla! Mert ha lenne, bizonyára nem azt tette volna meg a legáltalánosabb emberi szabállyá, hogy ki-ki saját országának erkölceit kövesse. Az igaz méltányosság ragyogása minden népet meghódított volna. A törvényhozók pedig e szilárd igazságosság helyett nem a perzsák és a németek képzelgéseit és szeszélyeit vették volna alapul. Akkor az igazságosság minden korban és a világ minden államában gyökeret eresztett volna, ehelyett azonban egyetlen olyan igazságos vagy igazágtalan dolgot sem lelünk, amely ne változna meg az éghajlat változásával.” (94/294)²

Ha az igazságosság megismerhető volna, akkor koroktól és országoktól függetlenül mindenhol érvényesülne – állítja Pascal. Ehelyett azonban azt látjuk, hogy az igazságosság ki van téve a földrajzi és történelmi változékonyságnak:

„Ha három fokkal északabbra toljuk, teljesen felforgatjuk az igazság-szolgáltatást. Az igazság egy délkörön múlik. Néhány év hatályosság után a legalapvetőbb törvények is megváltoznak. A jognak megvannak a maga korszakai, a Szaturnusz belép az oroszlán jegyébe: íme egy bűntett eredete. Nevetséges egy igazságosság, amelyet egy folyó határol! Igazság a Pireneusokon túl, tévedés a Pireneusokon innen.” (*ibid.*)

Az igazság relativitásának érve nem csak azt bizonyítja, hogy mindeddig nem sikerült megtalálni az igazságosságot, hanem a jövőbeli kutatást is teljesen elbizonytalanítja. Pascal szerint fölösleges a természeti törvényekre hivatkozni, éppúgy, mint az állam eredetét vagy legelső formáját kutatni:

„[Sokan] azt vallják, hogy az igazságosság [...] azokban a természeti törvényekben rejlik, amelyek minden országban közösek. Bizonyára konokul kitartának e vélemény mellett, ha a merő véletlen szülte emberi törvények között csak egyetlen egyetlen is akadna. A dolog iróniájaként azonban az emberi szeszélyek oly mértékben különbözőek, hogy nincs egy sem ilyen. [...] Azt mondják, vissza kell térni az állam ősi és alapvető törvényeihez, amelyeket egy igazágtalan szokás lerombolt. Ez biztos módja annak, hogy mindent elveszítsünk: ezen a mérlegen semmi sem bizonyul majd igazságosnak.” (*ibid.*)

---

² A *Gondolatokat* saját készülő fordításomban idézem. Az új kiadás alapját a Philippe Sellier-féle számozás fogja adni, ezért elsőként ezeket a számokat adom meg, de másodikként a jelenleg Magyarországon elérhető Pödör-féle kiadás számozását is feltüntettem.

Pascal szerint nem létezik tehát olyan természeti törvény – amilyenről például Locke beszél – amely alkalmas volna az igazságosság egyetemes meghatározására, és soha nem volt olyan állapot a múltban, amely akár csak megközelítette volna az igazságosságot. De az értelmet sem tartja alkalmasnak arra, hogy az igazságosságot meghatározza vagy létrehozza, hiszen – mint mondja – „a pusztá értelemre alapozva semmi sem igazságos önmagában, idővel minden meginog” (*ibid.*).

Pascalnak ez az erősen szkeptikus álláspontja Montaigne-től ered. Az itt idézett passzusok erősen rímelnék Montaigne-nek az igazságosságra vonatkozó fejtegetéseire, amelyekkel a *Raymond Sebond apológiája* című esszéjében találkozunk.³ Tőle kölcsönzi részben az igazságosság meghatározásának formuláját is: az igazságosság nem másban, mint a szokásokban (*coutumes*) gyökerezik: „Minden méltányosság a szokásból fakad, egyedül ez teszi elfogadottá. Ez tekintélyének misztikus alapja. Ha valaki visszavezetné alapelvére, megsemmisítené” (*ibid.*). Az igazságosság tehát az adott nemzetre jellemző szokásoktól függ, és semmi mástól. Pascal azonban még Montaigne-en is túltesz a szkepszis terén, hiszen a szokást semmi másra nem hajlandó visszavezetni: „Montaigne téved – írja –: a szokást pusztán azért kell követni, mert szokás, nem pedig azért, mert ésszerű vagy igazságos. A nép csak azért követi, mert igazságosnak hiszi. Különben nem követné, jöllehet szokás volt követni. Ugyanis egyedül az értelemnek vagy az igazságosságnak szeretjük alávetni magunkat. E nélkül a szokás zsarnokságnak számítana.” (454/325).

Pascal azt állítja tehát, hogy a társadalmi rend egyedüli alapja a szokás. A szokás pedig sem nem ésszerű, sem nem igazságos. A törvények, amelyek a szokásokra épülnek, szintén nem ésszerűek és nem is igazságosak: „Semmi nem oly vétkes, mint e törvények, amelyek visszaszorítják a vétkeket. Akit igazságos voltuk készlet betartásukra, az egy képzelte igazságosságnak engedelmeskedik, nem pedig a törvény lényegének. A törvény lényege saját maga, pusztán törvény és semmi más” (94/294).

Pascal értelmezésében az igazságosság merő illúzió. Mivel lehetetlen definiálni, ezért lehetetlen politikailag megvalósítani. Nem lehet sem a természeti törvényre, sem az értelemre alapozni. Marad tehát az önkény. Az, amit mi igazságosságnak nevezünk, tehát a társadalmi rend, csak látszólag igazságosság: valójában nem más, mint a népenként és koronként váltakozó szokásokon alapuló önkény, amely sem nem ésszerű, sem nem igazságos. A kérdésre, hogy igazságos-e a társadalmi rend, egyértelmű *nem* a válasz.

---

³ Magyarul: Raymond Sebond mentsége. *Esszék* I, Pécs, Jelenkor, 1999.

II.

Ez az erősen szkeptikus, sőt nihilista beállítottság azonban távolról sem meríti ki Pascal véleményét az igazságosságról. Néhány töredéke ugyanis egészen más álláspontot tükröz: „Az ember nagyságát még alantas vágyai uralmának ellenére is jól mutatja, hogy e vágyakból képes volt egy csodálatra méltó szabályozást nyerni, és a szeretet képmását létrehozni” (150/402). Ez a töredék rendkívül tömör és összetett, ezért alaposabb kommentárra szorul. Az a szabályozás, amiről itt szó esik – miként azt más töredékek hasonló szóhasználata egyértelművé teszi –, nem más, mint a társadalmi rend alapját képező szabályozás, tehát a törvények és az igazságszolgáltatás, röviden a társadalmi igazságosság. A töredék tehát az igazságosságról állít három dolgot: 1. A társadalmi igazságosság az ember nagyságát bizonyítja, 2. A társadalmi igazságosság az alantas vágyból (*concupiscentia*) származik, 3. A társadalmi igazságosság csodálatra méltó és képmása a szeretetnek (*caritas*). Ez a három állítás nem áll összhangban azzal, amit fentebb megállapítottunk az igazságosságról, ti. hogy az pusztán illúzió. Épp ellenkezőleg: nagyon is reális jelenségként tűnik fel, amelynek pozitív tartalma van.

Az igazságosság újabb pascali értelmezéséhez a második és a harmadik állítást kell megvilágítanunk. Mit jelent az, hogy a társadalmi igazságosság az alantas vágyból származik, pontosabban, hogy az ember képes volt alantas vágyaiból létrehozni az igazságosságot? Az alantas vágygal a latin *concupiscentia* és a francia *concupiscence* kifejezést adom vissza. Ez a kifejezés keresztény teológiai közegben bukkan fel, először Szent Jánosnál, majd Szent Ágostonnál, és őtőlük veszi át Pascal. Az alantas vágy etikai és pszichológiai jelentősége az ősbűnből érthető meg. Miként Pascal egyik levelében kifejti, az embert teremtése után és az ősbűn elkövetése előtt végtelen istenszeretet és véges önszeretet jellemezte.⁴ A bűnbeesés nem más, mint elfordulás Istentől, amelynek következtében a végtelen istenszeretet helyét az önszeretet vette át, amely ettől fogva egyeduralkodóvá vált az emberben. Az ember önszeretete az ősbűn óta végtelen, folytonosságát pedig az alantas vágy uralma biztosítja az emberi természetben. Az alantas vágy, amely nem más, mint saját boldogulásom és boldogságom vágya akár mások kárára is, az egoizmus forrása az emberben. Ennek fényében már jobban érthető az első két állítás: az ember nagyságát bizonyítja, hogy mértéktelen önszeretetéből és önzéséből képes volt létrehozni a társadalmi igazságosságot. Ezzel Pascal nem állít mást, mint Hobbes és Spinoza, ti. hogy az emberre jellemző természetes önzés az értelem segítségével eljut önmaga korlátozásához. Hiszen az ember felismeri, hogy saját

---

⁴ Ld.: Levél Périer úrhoz, apja, az idősebb Pascal halálára, 1651. október 17. In: *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről*. Budapest, Osiris, 1999. 261-262.

életben maradására és boldogulására irányuló törekvése sokkal hatékonyabban valósítható meg, ha közösségbe szerveződik, és lemond a korlátlan vágyteljesítéséről. Így jönnek létre az államok a maguk törvények által kikényszerített morális értékrendjével. Pascal szerint az embert alantassá teszi önzése, ám nagyságát bizonyítja, hogy képes azt szabályozni és államokat létrehozni, amelyek törvényeik és igazságszolgáltatásuk révén megvalósítják az igazságosságot. Pascal azonban még ennél is tovább megy: a megvalósuló igazságosságot csodálatosnak nevezi, a tisztá önzetlenség, irgalmasság és önfeláldozás. Ennek a képe tehát a társadalmi igazságosság, amely kikényszeríti az önzés korlátozását, és lehetővé teszi a békés egymás mellett élést.

Pascal szerint a társadalmi igazságosság a hatalomnak és az igazságosságnak egy sajátos elegye. Szerinte nem szerződés hozza létre az államhatalmat. A hatalom eleve adott, miként az ember igazságosságra törekvése is. Ez a törekvés azonban képtelen érvényesülni, éppen mert – mint fentebb láttuk – lehetetlen az igazságosságot a természeti törvényekre vagy az értelemre alapozni. Más szóval: az igazságosság természeténél fogva gyenge, szemben a hatalommal, amely természeténél fogva erős. Pascal a következőt írja:

„Igazságos követni, ami igazságos. Szükségszerű követni, ami hatalmas. Az igazságosság hatalom nélkül gyenge. A hatalom igazságosság nélkül zsarnoki. Az igazságosság hatalom nélkül önellentmondó, mert mindig lesznek gonoszok. A hatalom igazságosság nélkül támadásoknak van kitéve. Ötvözni kell tehát az igazságosságot és a hatalmat elvárva, hogy ami igazságos hatalmas legyen, vagy ami hatalmas igazságos legyen.” (135/298)

Az igazságosság gyengeségénél fogva rászorul tehát a hatalomra, a hatalom pedig zsarnoki jellegénél fogva rászorul az igazságosságra. Így jött létre kényszerűségből a kettő ötvözete, mégpedig a következőképpen: „Az igazságosság vita tárgya. A hatalom vitán felül áll, és nagyon is elismertethető. Így nem tudták hatalommal felruházni az igazságosságot, mert a hatalom ellentmondott az igazságosságnak azt állítván, hogy az igazságosság igazságtalan, és kijelentvén, hogy ő maga az igazságos. Képtelenek lévén hát hatalmassá tenni az igazságosságot, azt választották, hogy a hatalmas legyen igazságos” (*ibid.*). Mivel tehát az igazságosság meghatározhatatlan, a hatalom magának követelte az igazságosság meghatározásának a jogát, azaz magára öltötte az igazságosságot. De hogy miért több ez, mint pusztá önkény, és miért nevezhető mégiscsak igazságosnak az államhatalom? Pascal szerint azért, mert a legfőbb jót, nevezetesen a békét szolgálja: „Képtelenek lévén elérni, hogy az igazságosság hatalmának kelljen engedelmesskedni, úgy döntöt-

tek, hogy a hatalomnak való engedelmeskedést teszik igazságossá, azért, hogy együtt járjon az igazságos és a hatalmas, és béke legyen, ami a legfőbb jó” (116/299). E töredék szerint a társadalomban a legfőbb jó a békeállapot, és éppen ez kölcsönöz igazságosságot a békét fenntartó államhatalomnak.

Pascal értelmezésében tehát a törvények egyszerre önkényesek és igazságosak. Önkényesek, mert nem az esszenciális igazságosság fejeződik ki bennük, de igazságosak, hiszen a legfőbb jót, azaz a közjót szolgálják, márpedig igazságos a legfőbb jóra törekedni. Úgy is mondhatnánk, hogy a törvények formálisan igazságosak, de tartalmilag nem azok. „Veszélyes a nép tudomására hozni – írja –, hogy a törvények nem igazságosak, mivel csak azért engedelmeskedik nekik, mert igazságosaknak hiszi őket. Azt kell mondani hát a népeknek, hogy a törvényeknek azért kell engedelmeskedni, mert törvények, miként az előjáróknak sem azért kell engedelmeskedni, mert igazságosak, hanem mert előjárók. Minden felkelésnek elejét vesszük, ha ezt meg tudjuk értetni a néppel, és szigorúan véve ez az igazságosság definíciója” (100/326). Pascal mindezt nem a mandeville-i cinizmusból írja, hanem mert őszintén hiszi, hogy minden áron a békére kell törekedni.

Azt látjuk tehát, hogy az igazságosság nem csak meghatározható és tartalommal tölthető fel, hanem egy csodálatos rendet fejez ki, melynek létrejötté az ember nagyságát bizonyítja. Arra a kérdésre, vajon igazságos-e a társadalmi rend, a válasz tehát egyértelműen pozitív.

III.

Néhány töredék azonban újra csak ellentmondani látszik a társadalmi rend igazságosságáról tett eddigi megállapításainknak. A 243/451. töredékben ezt olvassuk: „Minden ember természeténél fogva gyűlöli a másikat. Amennyire módunkban állt, felhasználtuk az alantas vágyat, hogy a közjó szolgálatába állítsuk. Ez azonban csak képmutatás és hamis képe a szeretetnek, hiszen alapjában véve ez mégiscsak gyűlölet” (243/451). Néhány fentebb idézett töredék csodálatos rendként jellemezte a társadalmi igazságosságot, itt pedig képmutatásként jelenik meg, amely a gyűlöletre épül. Korábban a szeretet képeként emlegette Pascal, itt pedig a szeretet ellentétéként aposztrofálja. Mindazonáltal nem esünk vissza a legelső megközelítésbe, hiszen e töredék szerint az igazságosság mégsem illúzió vagy pusztán név. Mi az oka ennek a radikális átértékelésnek?

A társadalmi igazságosság csodálatos jellege abból fakadt, hogy az igaz szeretet képmásának bizonyult. A képmasságot azonban kétféleképpen lehet értelmezni: az azonosságjegyek és a különbségek alapján. Pascal elismeri, hogy a társadalmi igazságosság a béke érdekében megköveteli, és bizonyos fokig el is éri az önzés korlátozását. E tekintetben hasonlít az igaz szere-

tetthez, és ezért csodálatra méltó. Ám az igaz önzetlenségig nem jut el, hanem megmarad önzésnek lenni, ebben viszont nem csak különbözik, de ellentétes az igaz szeretettel. „Csodálatra méltó szabályozást nyertünk az alantas vágyból a társadalmi berendezkedésben, a morálban és az igazságszolgáltatásban – írja Pascal. De alapjában véve az emberi természetnek e hitvány magja, ez a *figmentum malum*, nem lett kigyomlálva, csupán elfedve” (244/453). A társadalmi rend csak annyiban igazságos, amennyiben a közjót szolgálja, de nem esszenciálisan. Hasonlít valamelyest az igazságosságra, de lényegét tekintve igazságtalan, mert a gyűlöletre épül és a gyűlöletet csak látszólag számolja fel, valójában eltakarja. Ebből az összehasonlításból azonban az igazságosságnak egy újabb értelme következik Pascalnál: az igazságosság nem más, mint a beteljesült keresztény morál, azaz maga az irgalmas szeretet, a *caritas*. Az igazságosságnak van tehát egy ideális tartalma és jelentése, ami az isteni igazságossággal azonos. Egyik töredékben Pascal így ír: „Sokáig azt hittem, hogy létezik igazságosság – és e tekintetben nem is tévedtem, hiszen létezik, oly mértékben, amennyire Istennek szándékában állt azt kinyilatkoztatnia. Én azonban nem így gondolkodtam róla, és ennyiben tévedtem, hiszen azt hittem, hogy igazságosságunk lényegében igazságosság, és hogy képes vagyok megismerni és megítélni” (453/375). A lényegi igazságosság tehát Istennél van, az ember csak annyira ismerheti meg, amennyire Isten kinyilatkoztatja azt. Alapjában rejtve marad, és a kinyilatkoztatása során is csak részben tárul fel az ember számára. Pascal a fogadás fragmentumban azt írja, hogy „nincs akkora összemérhetetlenség igazságosságunk és Isten igazságossága között, mint az egység és a végtelenség között” (680/233), mégis Isten igazságossága és az emberi igazságosság között radikális összemérhetetlenség áll fenn. Ez nem azt jelenti, hogy az első nem létezik, csak azt, hogy az ember nem képes azt kikövetkeztetni, sem pedig realizálni. Csak annyiban ismerheti meg és élheti, amilyen mértékben Isten kinyilatkoztatja a számára. A lényegi igazságosság viszonylatában az emberi igazságosság nem igazságosság. Ha azt kérdezzük tehát, hogy igazságos-e a társadalmi rend, újra csak nemmel kell válaszolni.

IV.

Az igazságosság e három megközelítése alapján azt látjuk, hogy a társadalmi rend igazságosságára vonatkozó kérdésre három teljes mértékben legitim, ám egymásnak ellentmondó válasz adható: 1. A társadalmi rend *nem igazságos*, mert az igazságosság definiálhatatlan. 2. A társadalmi rend *igazságos*, mert a legfőbb jóra, a békére irányul. 3. A társadalmi rend *nem igazságos*, mert nem az igazi igazságosságon, Isten igazságosságán alapul, hanem ellentétes azzal. Miért ad Pascal három ennyire eltérő választ a társadalmi rend igazságosságát firtató kérdésre?

E három választ, illetve az őket alátámasztó érveket figyelembe véve megérthetővé válik az a nagyon sajátos argumentatív stratégia, amelyet Pascal a *Gondolatokban* követ. Ezt ő maga az „érv folytonos ellentétébe fordításának” („*le renversement continuel du pour au contre*”) nevezi.⁵ Ez azonban nem egy szofista dialektikus eljárás, amely bármi mellett és annak ellenkezője mellett is képes érvelni. Az érvek folytonos ellentétükbe fordítása a perspektívák különbözőségén alapul. Minden attól függ, hogy az adott kérdésben milyen értelmezői pozíciót veszünk fel, avagy milyen perspektívából szemléljük az értelmezendő jelenséget. Ebben az eljárásban valójában egy perspektivikus igazságfelfogás lép működésbe, amely szerint egy dolog igazsága nem önmagában áll, hanem attól a perspektívától függ, ahonnan a dologra tekintünk. Ez az eljárás azért nem minősíthető szofisztikus dialektikának, mert a perspektívák egy hierarchikus struktúrát alkotnak. Ezt a struktúrát Pascal az okozatok eredetének (*la raison des effets*) nevezi.⁶

Vegyünk erre egy példát. Ha a társadalmi rend igazságossága a kérdés, akkor ez magával vonja azt a problémát, vajon igazságos-e elfogadni e rendet és engedelmeskedni neki. Másként mondva: igazságos-e elfogadni a társadalmi hierarchiát, az intézményeket, igazságos-e a törvények szerint élni stb. E probléma merül fel annak kapcsán, hogy helyes-e az előkelő származásúaknak megadni azt a tiszteletet, amelyet a társadalmi rend megkövetel. Erre a kérdésre Pascal a következő választ adja:

„A nép tiszteli az előkelő származású személyeket. A félig felvilágosodottak megvetik őket mondván, hogy a születés nem a személy tehetsége, hanem véletlen műve. A felvilágosodottak tisztelik őket, nem azért, amiért a nép, hanem egy hátsó gondolat alapján. A vallásosak [dévots], akikben több a buzgalom, mint a tudomány, megvetik őket a felvilágosodottak hátsó gondolata ellenére, mert ítéletüket egy újfajta világosságra alapozzák, amellyel a jámborság tölti el őket. Ám a tökéletes keresztények tisztelik az előkelő származásúakat, még egy ennél is magasabb rendű világosság révén. Így követik egymást a vélemények és ellenvélemények az alapjukul szolgáló világosság szerint.” (124/337)

Az itt felsorolt öt vélemény elsősorban arra a kérdésre vonatkozik tehát, vajon igazságos-e a társadalmi rend tisztelete. Ha alaposabban szemügyre vesszük ezt az öt véleményt, akkor felfedezhetjük bennük azt a három tézist,

---

⁵ Ld. a 127/328-as töredéket.

⁶ „Az okozatok eredete” külön fejezetcím a *Gondolatokban*, ide tartoznak, a Sellier-féle számozás szerint a 115-136. töredékek. Pódór László ezt a kifejezést a „hatások okának” fordítja, de az általa használt Brunschvicg számozásban ez a fejezet nem különül el.

amelyeket a fenti elemzések során nyertünk a társadalmi rend igazságosságára nézve. Kérdés tehát, igazságos-e a társadalmi rend? A nép szerint, aki teljes tudatlanságban leledzik, *igen*. A félig felvilágosodottak szerint, akik belátják, hogy az igazságosságot nem lehet megalapozni: *nem* (ez volt az első tézisünk). A felvilágosodottak szerint, akik belátják, hogy a közjó, azaz a béke teszi azt igazságossá: *igen* (ez volt a második tézisünk). A vallásosak szerint, akik már képesek összevetni a társadalmi rend igazságosságát az isteni igazságossággal: *nem* (ez volt a harmadik tézisünk). A tökéletes keresztények szerint, akik látják ugyan, hogy a társadalmi igazságosság eltöri az isteni igazságossághoz képest, de akik azt is megértik egyrészt, hogy szükség van a békére, amit a társadalmi rend biztosít, másrészt pedig, hogy a társadalmi igazságosság mégis csak képmása a szeretetnek, megint csak *igen* a válasz. Ez pedig a legmagasabb fokú vélemény, amely a társadalmi rend igazságossága kapcsán kialakítható.

Végezetül fontos megértenünk, hogy az itt ismertetett argumentatív stratégiának – amely a perspektívákon alapul, amely az érveket folytonosan az ellentétükbe fordítja, és amely az okozatoknak nem az okát, hanem mélyebb eredetét kutatja – a valódi alapja az a megkülönböztetés, amelyet Pascal a *Gondolatok*ban a rendek között tesz. A 339/793. töredékben Pascal három rendet különböztet meg egymástól: a test, az értelem és a szív rendjét. A rend fogalmának a jelentése rendkívül összetett, egyszerre hordoz matematikai, antropológiai, értékelméleti, ismeretelméleti, etikai sőt politikai dimenziót. Mivel e jelentésárnyalatok elemzése meghaladná jelen tanulmány kereteit, csak annyit érdemes itt elmondani a rendekről, hogy elsősorban különböző perspektívákat, értékrendeket, gondolkodási módokat jelölnek. Antropológiai értelemben különböző embercsoportokat zárnak magukba: a test rendje a népet és a hatalmasságokat, az értelem rendje a tudósokat, a szív rendje pedig az igazi keresztényeket, azaz a szenteket. E csoportok alapvető értékrendje radikálisan különbözik egymástól, ezért ugyanarról a jelenségről más és más értelmezést adnak. Ilyen értelemben a rendek egymástól teljesen eltérő perspektívákat jelölnek, amelyek különböző értékrendjüknél fogva különböző rálátást adnak a világra. Ezt használja ki Pascal a hatások eredetének feltárása során is, amikor ugyanarra a kérdésre (kell-e tisztelni a fennálló társadalmi hierarchiát?) más-más rendből megfogalmazott válaszokat egymás mellé helyezi. A nép a test rendjét, a félig és a teljesen felvilágosodottak az értelem rendjét, a vallásosak és az igazi keresztények pedig a szív rendjét képviselik. Ráadásul a perspektívák még egy renden belül is megkettőződnek az adott jelenségre vonatkoztatott értelmezési eljárásuktól függően. A rendek megkülönböztetése tehát a *Gondolatok* egészén végigvonuló argumentatív eljárások alapját képezi.

* * *

A fenti elemzésben láttuk, hogy a kérdésre, vajon igazságos-e a társadalmi rend, Pascal szerint legalább öt, egymással ellentétes válasz adható. Észre kell vennünk ugyanakkor, hogy – noha egymásnak ellentmondó válaszok ezek – mindegyiknek megvan a maga igazságtartalma, tehát bizonyos perspektívából igaznak tekinthetőek. A végső pascali választ a társadalmi rend igazságosságára vonatkozó kérdésre így fogalmazhatnánk meg: a társadalmi rend igazságossága nézőpont kérdése. Ez azonban nem azt jelenti, hogy minden válasz ugyanazon a szinten érvényes. A válaszok hierarchiát képeznek, és e hierarchia fokozatain rajzolódik ki a társadalmi rend igazságosságának teljes értékskalája. A kérdésre tehát nem az képes adekvát választ adni, aki lehorgonyoz egyetlen válasznál, hanem az, aki átlátja ezt a hierarchiát, és felismeri minden egyes válasz sajátos igazságértékét.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Pascal: *Pensées*, éd. Ph. Sellier, Paris, Classiques Garnier, 1999.
Pascal: *Gondolatok*, ford. Pődör László, Budapest, Gondolat, 1978.
Pascal: *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről*, ford. Tímár Andrea és Pavlovits Tamás, Budapest, Osiris, 1999.
Montaigne: *Esszék*, 3 kötet, Pécs, Jelenkor, 1999.
Gérard Ferreyrolles: *Pascal et la raison du politique*, Paris, PUF, 1984.
Christian Lazzeri: *Force et justice dans la politique de Pascal*, Paris, PUF, 1993.